

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)



Η ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.608](https://doi.org/10.12681/mnimon.608)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΙΑΚΟΣ Α. (1987). Η ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ. *Μνήμων*, 11, 247-254. <https://doi.org/10.12681/mnimon.608>

Η ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Πρὶν ἀπὸ τὰ ἐρευνητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος* καὶ σὲ ἄμεση συνάρτηση μ' αὐτὰ ὑπάρχουν τὰ πολιτικὰ προβλήματα. Συγκεκριμένα: Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μὲ τὸ ἴδιο τὸ ἐργατικὸ κίνημα στὴν παρούσα φάση τῆς ἀνάπτυξής του, δηλαδή μὲ τὴν πολιτικὴν του. Θὰ ἦταν περιττό, ἴσως, νὰ πῶ ὅτι τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐντάσσεται στὸ εὐρύτερο πλέγμα τῶν σχέσεων τῆς ἱστορίας μὲ τὴν πολιτικὴν. Ἀπ' τὸ πλέγμα αὐτὸ θὰ ἀναφερθῶ μὲ συντομία σὲ δύο μόνο δεσμούς καὶ θὰ σταθῶ περισσότερο σ' ἓναν τρίτο.

Ὁ πρῶτος: ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὡς κριτικὸς στοχασμὸς πάνω στὸ παρελθόν του καὶ ὡς διάσωση τῆς συλλογικῆς του μνήμης. Ἄν λογαριάσουμε, ὅχι μόνο τὴν ἰδεολογικὴ χρῆση τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀλλὰ ἐπίσης τὶς διαστρεβλώσεις, τὶς παραμορφώσεις, τὶς ἀποσιωπήσεις καὶ τοὺς ἀκρωτηριασμοὺς ποὺ ὑφίσταται αὐτὴ ἡ συλλογικὴ μνήμη τόσο ἀπὸ τοὺς ἰδεολογικοὺς μηχανισμοὺς τῶν κυρίαρχων τάξεων ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς κομματικὲς γραφειοκρατίες, τότε γίνεται προφανὴς νομίζω ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡ διαφάνεια τοῦ σκοποῦ ὅμως ἐξαρθρεῖται κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν μας θέση καὶ ἐργήγηση.

Ὁ δεῦτερος δεσμὸς ἱστορίας καὶ πολιτικῆς τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶναι ἡ λειτουργία τῆς πρώτης νὰ διατηρήσει καὶ νὰ μεταδώσει τὴ συλλογικὴ μνήμη καὶ τὴν παράδοση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὡς δημιουργικοῦ στοιχείου τῆς ταξικῆς συνείδησης, συνοχῆς τῆς ομάδας καὶ παράγοντα συνέχειας. Ὑπάρχουν φυσικὰ οἱ ἐπικεῖς ὠραιοποιήσεις τοῦ παρελθόντος ποὺ παράγουν τὴν ἱστορία τοῦ ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τοῦ παρόντος. Ὁ λόγος ὅμως δὲν εἶναι γι' αὐτές, ἀλλὰ γιὰ προσπάθειες, ὅπως γιὰ παράδειγμα τοῦ περιοδικοῦ History Workshop Journal στὴν Ἀγγλία, ποὺ ἐρευνοῦν τὴν ἐργατικὴ ἐμπειρία, τὴν ἀλληλεγγύη, τὴν ἀντίσταση καὶ τὴ δημιουργικότητα τῶν ἀπλῶν ἐργατῶν—καὶ ὅχι τῶν ὀργανώσεών τους ἢ τῶν ἡγεσιῶν τους—ποὺ μελετοῦν τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἐργατῶν καὶ τὶς ἰδιαίτερες πολιτισμικὲς τῆς διαστάσεις.

Ὁ πολιτικὸς σκοπὸς μιᾶς τέτοιας ἱστορίας, ὅπως δηλώθηκε προγραμματικά, εἶναι νὰ ἀντιπαραθέσει στὴν πολιτικὴν τῶν κομματικῶν καὶ συνδικαλιστικῶν γραφειοκρατιῶν ποὺ διαπνέονται συνήθως ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ οἰκο-

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ εἰσήγηση στὴ συζήτηση μὲ θέμα «Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἐρευνητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ προβλήματα» ποὺ ἔγινε ἀνάμεσα στοὺς Γιάννη Γιαννουλόπουλο, Ἀγγελὸ Ἐλεφάντη, Ἀντῶνη Λιάκο καὶ Κωστὴ Μοσχῶφ, στίς 22 Ἀπριλίου 1983 στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ ΑΠΘ, καὶ μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ καθηγητῆ Γιώργου Λεονταρίτη, στίς 29 Ἀπριλίου 1983 στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθῆνας.

νομικοῦ ντετερμινισμοῦ, μιὰ ἱστορία ποὺ νὰ δίνει ἔμφαση στὴν ἐργατικὴ τάξη ὡς ὑποκείμενο τῶν ἐξελίξεων, καὶ ποὺ νὰ τονίζει τὸν ἐνεργητικὸ ρόλο καὶ ἰδιαίτερα τὸ στοιχεῖο τοῦ αὐθορμητισμοῦ. Ἡ προσπάθειά της εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Simon Clarke, «νὰ ξαναπιάσει μέσα ἀπ' τὸ ἱστοριογραφικὸ ἔργο τὸ ἀκαταπόνητο πνεῦμα τῆς ἀντίστασης στὴν ταξικὴ ἐκμετάλλευση, νὰ περιγράψει τὴν ἡρωϊκὴ, καὶ συχνὰ τραγικὴ ἱστορία τῆς συνεχοῦς προσπάθειας τῆς ἐκμεταλλευσόμενης τάξης νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄραμά της γιὰ μιὰ ἐναλλακτικὴ κοινωνία. Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ «πολιτισμικὴ» (cultural) ἀντίδραση στὸν θεωρητικὸ «οἰκονομισμό», ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀντίδραση στὴν πολιτικὴ τοῦ οἰκονομισμοῦ. Εἶναι μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀπάντηση, ἡ σημασία τῆς ὁποίας εἶναι διφυής: εἶναι μιὰ ἀπάντηση στὴν πολιτικὴ ἐνὸς γραφειοκρατικοποιημένου καὶ αὐταρχικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος ποὺ περιορίζει καὶ ἀποπροσανατολίζει τοὺς ἐπαναστατικοὺς στόχους τῆς ἐργατικῆς τάξης, καὶ κυρίως μιὰ ἀπάντηση ποὺ προβάλλει ἱστορικὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πάλιν γιὰ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ κόμματος. Εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀπάντηση στὴ ρεφορμιστικὴ πολιτικὴ τῆς σοσιαλδημοκρατίας ποὺ ἀρνεῖται καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν ὑπάρξει τέτοιων ἐπαναστατικῶν στόχων. Ἡ μορφή τῆς ἀπάντησης εἶναι νὰ ἀποκαλύψει τὴν ἱστορία αὐτῶν τῶν ἐπαναστατικῶν ὁραμάτων καὶ ἔτσι νὰ παρέμβει πολιτικὰ μὲ τὴν ἐπιβεβαίωση, ἢ ἀκόμα —στὶς πιὸ φιλόδοξες στιγμές— μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς αὐθεντικῆς βρετανικῆς ἐπαναστατικῆς παράδοσης»¹.

Ὁ τρίτος δεσμὸς τώρα ἀνάμεσα στὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ στὴν πολιτικὴ στηρίζεται στὶς δυνατότητες τῆς ἱστορίας νὰ προσφέρει νέες προσεγγίσεις καὶ νὰ ἐπεξεργασθεῖ «διανοητικὰ ἐργαλεῖα» ὥστε νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ σύγχρονη πραγματικότης καὶ ἡ θέση μας σ' αὐτήν, νὰ συμβάλει δηλαδὴ στὴν ὑπέρβαση τοῦ ὑπαρκτοῦ πολιτικοῦ λόγου καὶ στὸν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς. Ἀλλωστε, ἡ ἀνάπτυξη τῆς καθολικῆς ἱστορίας, τῆς *histoire totale*, ποὺ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον της ὅχι στὰ πολιτικὰ γεγονότα, στοὺς θεσμοὺς καὶ τίς ἰδέες, ἀλλὰ σὲ πλευρὰς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος ποὺ ἀφοροῦν τοὺς ὕλικους ὅρους τῆς διαβίωσης καὶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ, στὴν ἐργασία, στὶς νοοτροπίες κλπ., δημιουργεῖ ἄπειρες νέες δυνατότητες προσέγγισης τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου, ἀποκάλυψης νέων πλευρῶν, νέων σχέσεων. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ σημεῖο ποὺ θέλω νὰ τονίσω. Τὴν ἀποκάλυψη νέων πλευρῶν καὶ νέων σχέσεων μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἢ ἂν ὀρίσουμε ἀκόμη πιὸ πλατιά τὸ ἀντικείμενό μας, μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἐργασίας, καὶ ἰδιαίτερα τῶν σχέσεων ποὺ συνεπάγεται ἡ μισθωτὴ ἐργασία. Εἶναι δυνατόν ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σὰν μιὰ συλλογικὴ

1. Simon Clarke, «Socialist Humanism and the Critique of Economism», *History Workshop Journal*, 4 (1979) 138 - 155, τὸ παράθεμα σ. 150.

πρακτική νὰ ἔχει τὴ δική της συμβολή στὴν ὑπέρβαση τῶν πολιτικῶν ἀδιεξόδων στὸ ἐργατικὸ κίνημα;

Τὸ πρόβλημα τῆς στιγμῆς δὲν εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, ὅσο ἡ ἀποσαφήνιση τῆς σχέσης τῆς πολιτικῆς αὐτῆς πρόθεσης μὲ τὶς μεθοδολογικὲς καὶ ἐρευνητικὲς κατευθύνσεις. Γιὰ παράδειγμα: ὁ πολιτικὸς σκοπὸς τῆς πρώτης κατεύθυνσης ποὺ ἀναπτύξαμε, ὁδηγεῖ στὴν πολιτικὴ ἱστορία — μιὰ πολιτικὴ ἱστορία ποὺ σήμερα βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ στὴν ἔννοια τῆς δικαίωσης ἢ τῆς ἀποκατάστασης προσώπων καὶ τάσεων. Ὁ στόχος τῆς δευτέρας κατεύθυνσης πάλι, ὁδηγεῖ σὲ μεθόδους ὅπως ἡ ἱστορία τῶν νοστροπιῶν καὶ ἡ προφορικὴ ἱστορία, στὴν υἱοθέτηση ἐμπειρικῶν κυρίως προσεγγίσεων καὶ σὲ κάποια ὑποτίμηση τῆς θεωρίας, σύμφωνα μὲ τοὺς κριτικούς της. Ἀντίθετα, ἡ τρίτη κατεύθυνση χρειάζεται ἀκριβῶς ἓνα ἰσχυρὸ θεωρητικὸ ἐξοπλισμὸ καὶ προπαντὸς διεπιστημονικὲς μεθόδους. Ἀλλωστε, εἶναι ἀκριβῶς στὰ ὅρια ἀνάμεσα στὶς ἐπιστῆμες ἀπ' ὅπου προέρχεται ἡ ἀνανέωση τῶν μεθόδων καὶ τῶν ἀντικειμένων τους, καὶ εἶναι ὁ θεωρητικὸς ἐξοπλισμὸς ποὺ μπορεῖ ὄχι μόνον νὰ ἀνυψώσει τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα σὲ ἐπιστημονικὲς ἔννοιες ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνοίξει τὸ δρόμο στὴν ἀνακάλυψή τους. Ἀς δοῦμε ὅμως συγκεκριμένα μερικὸς τόπους στοὺς ὁποίους στρέφονται ἐργασίες αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης, τὶς μεθόδους τους καὶ τὴν εὐρηματικὴ ἀξία τῶν ἀποτελεσμάτων τους².

Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ μελέτη τῆς διαδικασίας τῆς ἐργασίας, τῶν συνθηκῶν μέσα στοὺς τόπους δουλειᾶς, τοῦ ἐργάτη δηλ. μέσα στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς. Γνωρίζουμε μελέτες ποὺ ὡς τῶρα ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῶν ὀργανώσεων καὶ τῆς ἰδεολογίας τῶν ἐργατῶν. Γνωρίζουμε ἐπίσης μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐξέλιξης τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Συχνά, ὅμως, παρόμοιες προσεγγίσεις ὁδηγοῦν σὲ ἄλυτα προβλήματα, σὲ μιὰ θεώρηση τῆς ἐκβιομηχάνισης καθαρὰ ἀντικειμενιστικὴ στὴν ὁποία τὸ κεφάλαιο παίζει τὸ ρόλο τῆς προωθητικῆς μηχανῆς. Ὡστόσο, πρόσφατα, δηλ. τὴν τελευταῖα δεκαετία, μέσα ἀπὸ ἐργασίες ὅπως αὐτὲς τοῦ E.P. Thompson καὶ τοῦ Ralph Samuel³ δείχτηκε πὼς κάθε βῆμα στὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ στὴν τεχνολογικὴ ἀνανέωση ἐξαρτήθηκε ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς συσσωρευμένης ἐργατικῆς ἱκανότητος : π.χ. ἡ ὕφαντουργικὴ βιομηχανία τὸ 18ο αἰὼνα ἐξαρτιόταν γιὰ πολλὰ χρόνια ἀπὸ τοὺς ὠρολογοποιοὺς ποὺ διόρθωναν καὶ συντηροῦσαν τὰ μηχανήματα. Ἀντιμετωπίστηκε ἔτσι ἡ συσσωρευμένη ἐργατικὴ ἱκανότητα ὡς τὸ ἀντίστοιχο τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου στὴν ἐργατικὴ τάξη. Ἡ μελέτη τῆς ἔκτασης

2. Γιὰ μιὰ ἐπισκόπηση τῶν πρόσφατων ἐρευνῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἐδῶ βλ. L. Machtan, D. Milles καὶ R. Ott, «Crescita e limiti della conoscenza: recenti pubblicazioni di storia operaia», *Quaderni Storici*, 47 (1981) 446 - 486 καὶ J. Clarke, C. Critcher καὶ R. Johnson, *Working Class Culture. Studies in history and theory*, Λονδίνο 1980.

αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἔχει ἀξία γιὰ τὴν κατανόηση τῶν δυνατοτήτων καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐκβιομηχάνισης, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς ἔννοιας παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου, ἱστορικά. Ἐπισημάνθηκε ἀκόμη, στὴ μελέτη αὐτή, ὅτι ἡ παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου ὡς ἐντατικοποίηση τῆς παραγωγῆς καὶ ὡς σύγχρονη τεχνολογία χρησιμοποιήθηκε καὶ στράφηκε ἐναντίον τῶν ἐργατῶν. Ἐνα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Samuel εἶναι πῶς ἡ ἐμπειρική παραγωγική γνώση τῶν ἐργατῶν δὲν ὑπῆρξε μόνο προϋπόθεση γιὰ τὴν παραγωγή ἀλλὰ ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς πάλης τους γιὰ τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας μέσα στο ἐργοστάσιο. Πάλι πού ἄρχισε ἀπὸ τὴ διεκδίκηση διαλειμμάτων καὶ προχωροῦσε ὡς τὴν ἀμφισβήτηση τῆς διαχείρισης τῶν μυόνων καὶ τοῦ μυαλοῦ τους ἀπὸ τὸν ἐργοδότη. Μποροῦμε, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν πολιτικὴ σημασία τῶν μελετῶν αὐτῶν πού ἐξετάζουν τὸν πυρήνα τῶν σχέσεων παραγωγῆς γιὰ τὴν τρέχουσα πρακτικὴ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σὲ συνθήκες αὐτοματοποίησης καὶ πληροφορικῆς, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση κριτηρίων γιὰ τὰ πολιτικὰ αἰτήματα τῆς ἀριστερᾶς καὶ γιὰ τὰ προσφερόμενα μοντέλα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στὴν ἱστορία: ὁ Roland Treppe⁴ στὸ βιβλίο τοῦ «Οἱ μεταλλωρύχοι τοῦ Carmeaux» μελέτησε τὴν ἱστορία τῶν κανονισμῶν ἐργασίας σ' ἓνα ὄρυγεῖο, τὴ διαδικασία δηλαδὴ καὶ τὶς μεθόδους πειθαρχησης τῶν ἐργατῶν καὶ ἐντατικοποίησης τῆς ἐργασίας. Δύο ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι: α') ὅτι ἡ ἐξειδίκευση τῶν ἐργατῶν μὲ τὴν διαίρεση καὶ τὴν ἱεράρχηση τῶν εἰδικοτήτων, προκαλώντας μιὰ ἀπώλεια ὀπτικῆς τοῦ ἐργάτη πάνω στὴ συνολικὴ διαδικασία τῆς ἐργασίας ἀποτέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα τῆς ὑποταγῆς τους· β') ὅτι οἱ νέες μέθοδοι ἐργασίας καὶ ἡ νέα τεχνολογία, ἔχοντας βέβαια ἐξαρχῆς ἓναν ἐπιθετικὸ χαρακτήρα ἀπέναντι στὸν ἐργάτη δὲν ἐπιβλήθηκε μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν ἐπιχειρηματιῶν ἀλλὰ μέσα ἀπὸ ἓνα συμβιβασμὸ μὲ τοὺς ἐργάτες, πού προκάλεσε ἀλλαγές, διαφοροποιήσεις καὶ προσαρμογές στὴν τεχνολογία αὐτή. Ἀλλαγές πού ἀντανάκλωσαν τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ἐργοδότες. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς βιομηχανικῆς καὶ τῆς τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης μιᾶς κοινωνίας τὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ ὥστε νὰ ἀποφύγει μονόπλευρες ἐρευνες καὶ ἐρμηνεῖες.

Μιὰ ἄλλη ἐργασία, «Οἱ ὑαλουργοὶ τοῦ Carmaux» τῆς Joan Scott,

3. E. P. Thompson, «Time, work-discipline and industrial capitalism», *Past and Present*, 38 (1967) 56-97, ἐλλ. μεταφρ. Β. Τομανᾶ, *Χρόνος, ἐργασία καὶ βιομηχανικὸς καπιταλισμὸς*, Θεσσαλονίκη 1983. R. Samuel, «The Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in Mid-Victorian Britain», *History Workshop Journal* 3 (1977) 8 - 28.

4. R. Treppe, *Les mineurs de Carmeaux 1948 - 1914*, τ. 2, Παρίσι 1971.

συγκεντρώνει τὴν προσοχή της στὴν κοινωνικὴ ὑποβάθμιση τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς νέας τεχνολογίας⁵. Ἡ Scott μελέτησε τοὺς ἀπεργιακούς ἀγῶνες καὶ τὴ μαχητικότητα τῶν ἐργατῶν σὲ σχέση μετὰ τὸ εἶδος καὶ τὶς ἀπαιτήσεις κάθε ἐργασίας (λ.χ. μεταλλωρύχοι καὶ ὑαλοουργοί) καὶ τὸ ρυθμὸ ὑποβάθμισης τῆς ἐργασίας σ' ὅλους τοὺς κλάδους μέσω τῆς ἐξειδίκευσης καὶ τῆς μηχανοποίησης. Κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐργατικὴ μαχητικότητα ἐξαρθρῶνταν ἀπὸ τοὺς ρυθμούς τῆς μηχανοποίησης—ἦταν ἐκδήλωση ἀντίστασης τῶν ἐργατῶν—καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας. Στους διάφορους κλάδους ἡ μαχητικότητα αὐτὴ εἶχε διαφορετικούς ρυθμούς καὶ ἔνταση, ἀνάλογα μετὰ τὸ ρυθμὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μηχανῶν. Δύο ἄλλοι ἱστορικοὶ ποὺ συγκεντρῶσαν τὸ ἐνδιαφέρον τους στὴ μελέτῃ τῆς συγκεκριμένης θέσης τῶν ἐργατῶν στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ὁ R. Vetterli⁶ καὶ ὁ D. Bigazzi⁷, ἐδειξαν τὸ φαινόμενο τῆς ἐξάρτησης τῆς ἐργατικῆς μαχητικότητας καὶ τῆς συνδικαλιστικῆς ὁργάνωσης ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες ἐργασιακὲς συνθῆκες τῶν διαφόρων ὁμάδων τῆς ἐργατικῆς τάξης, καθὼς καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἐργασιακοῦ προτοσῆς πάνω στὶς ὁργανώσεις τῶν ἐργατῶν, στοὺς συνδικαλιστικούς τοὺς ἀγῶνες καὶ στὶς μορφὲς τῆς κοινωνικῆς πάλης. Ὁ Bigazzi γράφει ὅτι ἡ μηχανοποίηση ἐπέβαλε στὸν ἐργάτη χρόνο καὶ ρυθμούς ἐξωτερικούς, φυσικὴ καὶ νευρικὴ ἔνταση ἄγνωστη ὡς τότε καὶ τὸν ἀνάγκασε σὲ μιὰ διαφορετικὴ πειθαρχία. Αὐτὴ ὅμως ἡ μηχανοποίηση τῆς παραγωγῆς ὁμοιογενοποίησε τὶς ἐμπειρίες τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀντισταθμίζοντας τὴ διαίρεσή της, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐργοστασίου, καὶ ἀντικαθιστώντας τὴν ἀπώλεια τοῦ ἐπαγγελματικοῦ της γοήτρου μετὰ τὰ αἰσθήματα ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης. Βρισκόμαστε δηλαδὴ μπροστὰ σὲ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ διαδικασία καὶ τὶς μορφὲς δημιουργίας τῆς ταξικῆς συνείδησης τῆς ἐργατικῆς τάξης⁸. Ἡ πολιτικὴ σημασία τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν γίνεται νομίζω φανερὴ ἂν συσχετιστεῖ μετὰ τὶς θεωρίες γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ προέλευση τῆς συνείδησης τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὶς συγκεκριμένους συνέπειες αὐτῆς τῆς θεωρίας στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ. Ἀλλὰ ἂς ἐπιστρέψουμε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ στὴ μέθοδο: τὰ ἴδια θέματα μποροῦν ἀσφαλῶς νὰ μελετηθοῦν ἀπὸ μιὰ συντηρητικὴ πλευρά: ὁ J. Kocka⁹, χρησι-

5. J. W. Scott, *The Glassworkers of Carmeaux*, Cambridge Mass. 1974.

6. R. Vetterli, *Industriearbeit, Arbeiterbewusstsein und gewerkschaftliche Organisation. Dargestellt am Beispiel der Georg Ficher AG*, Göttingen 1978.

7. D. Bigazzi, «Fierezza del mestiere e organizzazione di classe : gli operai meccanici milanesi (1880 - 1900)», *Società e Storia*, 1 (1978) 87 - 127.

8. Ἀπὸ τὶς πολυάριθμες μελέτες σχετικὰ μετὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν οἱ εἰσηγήσεις στὸ σεμινάριο τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας στὴν Konstanz τῆς Γερμανίας μετὰ θέμα «Making and Change of Plebeian and Proletarian Consciousness, 18th - 20th Century», *Quaderni Storici*, 36 (1977) 899 - 940.

9. J. Kocka, *Unternehmensverwaltung und Angestelltenschaft am Beispiel Siemens 1847 - 1914*, Στουτγάρδη 1964.

μποιώντας τη θεωρία του εκμοντερνισμού εξετάζει την εισαγωγή της νέας τεχνολογίας στη Siemens σάν απάντηση στις εργατικές απαιτήσεις, αλλά από την άποψη της προσαρμογής των εργατών στην τεχνολογική ανανέωση. Νομίζω ότι τα παραδείγματα αυτά αρκούν για να καταδείξουν τη στρατηγική σημασία της ιστορίας των συνθηκών εργασίας για την ιστορία του εργατικού κινήματος, όπως και εύρύτερα για την κοινωνική ιστορία.

Ένας δεύτερος τύπος έρευνών είναι η σφαίρα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Για παράδειγμα: το πρόβλημα του εργατικού μισθού θέτει με τη σειρά του το ερώτημα πώς διαμορφώνονται οι ατομικές και οικογενειακές ανάγκες, πώς μετασχηματίζονται σε κοινωνικές νόρμες και πώς αυτές με τη σειρά τους προσδιορίζουν τις εργατικές διεκδικήσεις. Ένα πρόσφορο θέμα για την εξερεύνηση παρόμοιων θεμάτων είναι οι λαϊκές εξεγέρσεις. Ο Walter Hunecke¹⁰, έδειξε ότι η ανάγκη και οι ύλικές στερήσεις δεν οδηγούν από μόνες τους στη διαμαρτυρία των μαζών, αλλά προσδιορίζονται από πολιτιστικούς και πολιτικούς όρους που ανέλυσε. Οί G. Rudé και E.P. Thompson, ο πρώτος στο βιβλίο του «Το πλήθος στην Ιστορία, μια μελέτη των λαϊκών ταραχών στη Γαλλία και την Αγγλία, 1730 - 1848»¹¹ και ο δεύτερος στο άρθρο του «Η ήθικη οικονομία του αγγλικού πλήθους στο 18ο αιώνα»¹², έδειξαν πώς η συμπεριφορά των μαζών και οι διεκδικήσεις τους προσδιορίστηκαν κυρίως από την ήθικη αντίληψη που είχαν για τις νόρμες διανομής. Η παραβίασή τους από τις κυρίαρχες τάξεις προκάλεσε την αντίστασή τους. Στις εξεγέρσεις αυτές οι μάζες δεν απαλλοτριώναν αυτά που είχαν ανάγκη αλλά επανεγκαθίδρυναν συμβολικά μια κοινωνική τάξη σύμφωνα με τη δική τους ιδέα για τη δικαιοσύνη και στις σχέσεις παραγωγής — κατανάλωσης. Ίδιες δηλαδή που προσδιορίζονταν από τη λαϊκή κουλτούρα. Οί έρευνες αυτών των προβλημάτων, και όχι μόνο των εξεγέρσεων στην προβιομηχανική εποχή, έδειξαν επίσης την αντίθεση, το πολιτιστικό χάσμα ανάμεσα στη νοοτροπία της συσσώρευσης της άστικης τάξης και σ' αυτήν της «ίσορροπίας εργασίας — κατανάλωσης» των κατώτερων τάξεων. Η «ίσορροπία εργασίας — κατανάλωσης» σημαίνει ότι η διαθεσιμότητα για την εργασία προσδιορίζεται σ' ένα ιδεατό μέσο επίπεδο κατανάλωσης σύμφωνα με τα πολιτιστικά πρότυπα των μαζών κι όχι το αντίθετο, τουλάχιστον για την προβιομηχανική εποχή. Η πορεία αυτής της σχέσης και η αλλαγή των καταναλωτικών νοοτροπιών των μαζών μέσα στα πλαίσια της εκβιομηχάνισης,

10. W. Hunecke, *Arbeitschaft und Industrielle Revolution in Mainland 1859 - 1892*, Göttingen 1978.

11. G. Rudé, *The Crowd in History. A Study in Popular Disorders in France and England 1730 - 1848*, Νέα Υόρκη 1964.

12. E. P. Thomson, «The "Moral Economy" of the English Crowd in the 18th Century», *Past and Present*, 50 (1971) 76 - 136.

ὡς διαδικασία ὑποταγῆς τους, εἶναι ἀπὸ τὰ πρὸ προκλητικὰ θέματα ἐρευνας καὶ κυρίως γιὰ χῶρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ποὺ βρίσκονται ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ σὲ φάση μετάβασης.

Πῶς ὅμως ἀπὸ τὴν ἰσορροπία κατανάλωσης — ἐργασίας τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς περνᾶμε στὴν ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργασίας μέσω τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ; Ποιὲς ἀλλαγές συμβαίνουν, στὴν σφαῖρα αὐτή, στὶς ἀνάγκες καὶ στὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον τοῦ ἐργάτη; Ποιὰ εἶναι ἡ πολιτικὴ οἰκονομία τῆς οἰκογένειας ποὺ ἀπὸ μονάδα παραγωγῆς καὶ ἱκανοποίησης ἀναγκῶν, μετατρέπεται σὲ ἐργαστήριο ἀναπαραγωγῆς καὶ προετοιμασίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης; Στὴ μελέτῃ τῶν σχέσεων αὐτῶν ἀφιερώνεται τὸ βιβλίο τῶν Louise Tilly καὶ Joan Scott «Γυναῖκες, ἐργασία καὶ οἰκογένεια»¹³, ὅπου ἐξετάζεται ὁ μετασχηματισμὸς τῶν οἰκογενειακῶν δομῶν. Οἱ δύο συγγραφεῖς δείχνουν π.χ. πῶς οἱ βάρδιες ἐργασίας τροποποιοῦν τὴν καθημερινὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ τῶν ἐργατῶν. Ἀναφορικὰ μὲ τὴ γυναικεῖα ἐργασία οἱ δύο συγγραφεῖς ἀναπτύσσουν τὴ θέση πῶς βοηθώντας στὴν καθημερινὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργασίας τοῦ σύζυγου καὶ τοῦ γιοῦ, ἀποτελεῖ μιὰ προέκταση τῆς ἐργασίας τους ἀπ' τὴν ὁποία ἐξάγεται τὸ κέρδος τοῦ κεφαλαίου συνολικά. Ἔτσι μέσα ἀπὸ τὴν ἐρευνα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν ἐργασιακὴ διαδικασία, θεωροῦν τὴν οἰκογένεια ἐπίσης ὡς ἓνα πεδίο ἀντίθεσης τῶν τάξεων. Οἱ δύο συγγραφεῖς, συνεπικουρούμενες ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς Michelle Perrot¹⁴, «Οἱ ἐργάτες σὲ ἀπεργία: Γαλλία 1871 - 1890», γράφουν ὅτι «ἡ ἐμπειρία ποὺ συμμερίζονταν οἱ ἄντρες καὶ οἱ γυναῖκες τους ἦταν ἡ βάση τῆς μαχητικότητας τῶν κοινοτήτων τῶν ἀνθρακωρύχων τοῦ 19ου αἰῶνα». Ἔτσι, θεωρεῖται ἀδιανόητο ὅτι μπορεῖ νὰ ξεσπάσει μιὰ οποιαδήποτε ἀπεργία ἐνάντια στὴ θέληση τῶν γυναικῶν τῶν ἐργατῶν¹⁵.

Ἡ μελέτῃ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν ἐργασία καὶ τὴν οἰκογενειακὴ ἀναπαραγωγὴ εἶναι ἐπίσης ἡ θεματικὴ τοῦ Hartmut Zwahr¹⁶, ὁ ὁποῖος ἐρευνώντας τίς ἐσωτερικὲς δομὲς τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὴ διατήρησή τῆς ἐπαναστατικῆς παράδοσης μέσα ἀπὸ τίς γενιὲς τῶν ἐργατῶν, καταλήγει στὴ θέση ὅτι ἡ πρὸ σημαντικὴ στιγμή γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ προλεταριάτου εἶναι ὅταν οἱ γιοὶ τῶν ἐργατῶν πρέπει νὰ ζήσουν ἀπὸ τὴν πώληση τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης καὶ δὲν τοὺς εἶναι δυνατὸ πλέον τὸ πέρασμα στὴ μικροαστικὴ τάξη.

13. J. W. Scott, L. A. Tilly, *Women, Work and Family*, Νέα Ὑόρκη 1978.

14. M. Perrot, *Les ouvriers en grève: France 1871 - 1890*, Παρίσι 1974.

15. Ἡ δράση τῶν γυναικῶν τῶν ἀνθρακωρύχων στὴν πρόσφατη μεγάλη ἀπεργία τους στὴν Ἀγγλία (1984) ἐπιβεβαιώνει τὴ θέση αὐτή.

16. H. Zwahr, *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchungen über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution*, Βερολίνο 1978.

Τέλος ἂς δοῦμε ἓναν τρίτο τόπο τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας τῆς ἐργατικῆς τάξης, τὴν ἱστορία τῶν ἀπεργιῶν. Ὡς ἀφήσουμε ἀσχολίαστες τὶς ἐρευνες γύρω ἀπὸ τὴν ποσοτικὴ ἱστορία τῶν ἀπεργιῶν καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴν οἰκονομικὴ συγκυρία, ἐργασίες πλούσιες σὲ πλευρὲς καὶ παραγωγικὲς σὲ συμπέρασματα, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν παραδειγματικὴ μελέτη τῆς Perrot «Οἱ ἐργάτες σὲ ἀπεργία» ποὺ προαναφέραμε.

Ἡ συγγραφέας, ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀποκάλυψε ὅτι ἡ ἐργατικὴ τάξη ἀνέπτυξε στὰ χρόνια τῆς κινητοποίησής της μιὰ μεγάλη ποικιλία οργανωτικῶν δομῶν πάνω σὲ αὐθεντικὲς δημοκρατικὲς βάσεις, χωρὶς τὶς ὁποῖες τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀπεργιῶν θὰ ἦταν ἀδιανόητο σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ὀριζόταν ἀπὸ τὴν ἥττα τῆς Κομμουνίας τοῦ 1871 καὶ ἀπὸ τὴν ἐλλειψὴ ἑνὸς πολιτικοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στὸ βιβλίο της ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ «αὐθόρμητου» ἀποκτᾷ ζωὴ καὶ γίνεται ἀντικείμενο ἐρευνας μὲ τὶς μεθόδους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ Perrot τονίζει ὅτι ἡ ἱστορία τῶν ἀπεργιῶν δὲν ἀρχίζει μὲ τὴν ἐναρξὴ τοῦ ἀπεργιακοῦ ἀγῶνα γιὰτὶ σ' αὐτὸν ἐνσωματώνονται ὅλες οἱ προηγούμενες ἐμπειρίες μετατρέποντας τὴν ἀπεργία σὲ μιὰ αποφασιστικὴ στιγμή στὴν πορεία τῆς ταξικῆς πάλης. Στὸ κέντρο παρόμοιων ἐργασιῶν βρίσκεται τὸ πρόβλημα τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν σὲ μιὰ ζωὴ μέσα στὴν ἀπεργία ποὺ φέρνει τοὺς ἐργάτες ἀντιμέτωπους μὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς δομὲς καὶ μεταμορφώνει τὴν ἀπεργία σ' ἓνα πολιτικὸ γεγονός, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ζήτημα τοῦ τρόπου ποὺ μιὰ παρόμοια ἐμπειρία ἐπιδρᾷ μὲ τὴ σειρά της στὴν καθημερινὴ ταξικὴ πάλη.

Φυσικὰ τὰ θέματα καὶ οἱ προσεγγίσεις δὲν μποροῦν νὰ ἐξαντληθοῦν μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς εἰσῆγησης. Ἀλλωστε δὲν ἀναφέρθηκαν μελέτες εὐρύτερα γνωστὲς ὡς παραδειγματικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐργατικῆς τάξης¹⁷. Ἐδῶ περιοριστήκαμε νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μερικοὺς ἀπ' τοὺς τόπους ἐρευνας γιὰ νὰ δείξουμε α') τὸ στρατηγικὸ τους χαρακτήρα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, β') τὴν πολλαπλότητα τῶν μεθόδων καὶ τὸν διεπιστημονικὸ, πολλὰς φορές, χαρακτήρα τῶν μελετῶν καὶ γ') τὴν ἀλληλεξάρτηση τῶν πολιτικῶν προθέσεων καὶ τῶν μεθοδολογικῶν προσεγγίσεων καὶ τὴν ἀνάγκη αὐτῇ ἡ σχέση νὰ γίνεται ὅσο τὸ δυνατό διαφανέστερη.

Δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἱστορία, μακριὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Τὸ αἶτημα ὅμως εἶναι μιὰ ἱστορία ποὺ δὲν θὰ εἶναι *ancilla politicae* (ὑπηρετρία τῆς πολιτικῆς) ἀλλὰ θὰ συμβάλει στὴν πολιτικὴ ὡς διαμορφωτικὴ δύναμη. Φυσικὰ ἡ ἀνταλλαγὴ τῆς ὕλης ἀνάμεσα στὴν ἱστορία καὶ τὴν πολιτικὴ δὲν ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τὴν προσφορὰ τῆς πρώτης ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς συνθηκὲς δεκτικότητας ποὺ ἐπικρατοῦν στὴ δεύτερη.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

17. Π.χ. τοῦ E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο 1963.